

VIDNOST IN NEVIDNOST ŽENSK ZGODOVINA ŽENSK IN ŠTUDIJE SPOLOV V SLOVENIJI

Marta Verginella in Irena Selišnik

Članek tematizira začetek in razvoj ženskih študij na Slovenskem in diskontinuitete v kolektivnem spominu na žensko gibanje. V tem oziru prikaže razvoj medvojnih ženskih društev in založb ter začetke univerzitetnega raziskovanja »ženskih tem«, premike, ki sta jih povzročila druga svetovna vojna in vzpostavljanje socialistične oblasti. Novi režim si je prizadeval za uveljavitev enakosti med spoloma, ni bil pa pripravljen ločeno obravnavati položaja žensk, njihove vloge v družini in v družbi. Kljub pomembnim spremembam je socialistična oblast ohranila patriarhalno logiko, ki se je obnovila tudi po letu 1991. Novi val feminističnega gibanja na Slovenskem je v devetdesetih letih organiziral številne nevladne organizacije in druge feministične iniciative, ki pa so po letu 2005 pojenjale. V zaključnem delu članka avtorici tematizirata umeščanje zgodovine žensk v slovensko historiografijo in ugotavljata pomen institucionalizacije ženskih študij in študij spola v akademskem okolju.

KLJUČNE BESEDE ženske, zgodovina, ženske študije

Women's History and Gender Studies in Slovenia. Visibility and Invisibility of Women

The article addresses the beginnings and development of women's studies in Slovene territory and the discontinuity in the collective memory as regards women's movement. In this respect, it demonstrates the development of women's societies in the interwar period, publishing houses, and the beginnings of exploring "women's subject matters," along with shifts brought about by World War II and the introduction of the socialist authority. The new regime strove to achieve gender equality; however, it was unwilling to engage in a separate discussion of women's position, their role within the family and in the society. Irrespective of considerable changes, the socialist authority retained the patriarchal logic, which was reinstated also after 1991. The new wave of the feminist movement in Slovenia in the 1990s saw the establishment of many non-governmental organisations and other feminist initiatives, which waned after 2005. In the concluding part, the authors address the inclusion of women's history in the national historiography and establish the importance of institutionalising women's studies and gender studies in the academic milieu.

KEYWORDS women, history, gender studies

Odkrivanje ženske genealogije

Odkrivanje ženske genealogije in njeno znanstveno raziskovanje na Slovenskem korenini v 19. stoletju. Toda če njegove posamezne poskuse analiziramo komparativno, ugotovimo, da so bila ta posamezna dejanja bolj poglobljenega vedenja o vlogi, ki so jo ženske imele v slovenski zgodovini, vedno pod vplivom političnih, družbenih in kulturnih diskontinuitet ter tako povezana s prelomnimi dogajanji 20. stoletja. V članku raziskujemo vzpostavljanje spolnega reda na Slovenskem in razloge za diskontinuiteto v raziskovanju žensk oziroma vzode vzpostavljanja kolektivne pozabe, ki jo aktivirajo staro/novi patriarhalni diskurzi ne glede na politični sistem. V zadnjem delu članka se fokus usmeri na polje profesionalnega vzpostavljanja spominjanja, torej na slovensko historiografijo in na njen odnos do umeščanja zgodovine spolov oziroma zgodovine žensk v splošne preglede nacionalne preteklosti.

Beleženje bogate zgodovine ženskega gibanja na Slovenskem sega v čas med obema vojnama, ko je obsežno publikacijo, posvečeno ženskam leta 1926 izdalo Splošno žensko društvo v Ljubljani. Njena urednica Minka Govekar je zbornik predstavila kot »*poljuden obris ženskega udejstvovanja v slovenski zgodovini na vseh poljih naše civilizacije in kulture*« (Govekar 1926, 4). Iz citiranega je razvidno, da so se aktivistke ženskega društva že tedaj zavedale, kako pomembno je beležiti in dokumentirati zgodovino ženskega gibanja in odkrivati zgodovino žensk. Toda če je za Splošno žensko društvo značilen le prej omenjeni poskus, ki naj bi predstavljal »*načrt za bodočo temeljito monografijo o trpljenju, stremljenju in delu slovenske žene*«, so se urednice in sodelavke *Ženskega sveta* - časopisa, ki je izhajal od leta 1923 do leta 1941 v Ljubljani – zgodovinenju ženskega delovanja in ustvarjanja, predvsem pa boja za žensko emancipacijo na Slovenskem posvetile bolj načrtno. Menile so, da se brez vzpostavitve nove matrilinearne genealogije patrilinearna logika sama po sebi ne bo porušila in da bi bilo zato brez ženskega posega povsem naivno pričakovati radikalne spremembe v odnosih med spoloma. Angela Vode je bila prepričana, da je potrebno izkoreniniti splošno mnenje, da je »*vsa civilizacija, kot plod moškega duha in dela, zgrajena na samovladi moža*« (Vode 1934, 12). Podobno je razmišljala avtorica, ki je obravnavala »*Nadvladje moškega in ženskega spola v zgodovini narodov*«, pa tudi take, ki so prispevale k redefiniciji vloge žensk v »ilirskem pokretu« ali na trgu dela ali pa so v kolektivni spomin umeščale prve uspešne projekte ženskega gibanja npr. *Slovenko* in pripadnice gibanja prvega vala slovenskega feminizma (Stupanova 1931).

Vendar ti poskusi niso bili več osamljeni. V dvajsetih letih sta izšli drobni knjižici, ki so ju napisali publicist Leopold Lenard (Slovenska ženska v dobi narodnega preporoda: kulturno-zgodovinska skica (1921) ter Fran Erjavec in Pavel Flere (Starejše pesnice in pisateljice, 1926). V omenjenih publikacijah je poudarek na pomembnih ženskah, ki so s svojim življenjem in delovanjem potrjevale nekonsistentnost in varljivost patrilinearne zgodbe. Opozoriti na izstopajoče ženske osebnost, je pomenilo spodnesti predsodek, da so ženske brez zgodovine, oziroma da jih v zgodovini enostavno ni. Politično osveščanje žensk je takrat podrazumevalo tudi njihovo soočenje z zgodovino diskriminacijskih praks. Potreben je bil korenit pretres ženskega položaja, ki je lahko izhajal le iz smelega razkrinkanja zgodovine omejevanj, podrejanj in zatiranja drugega spola.

Pogledovanje v lastno preteklost in obeleževanje pomembnih žensk je bilo prisotno že v krogu soustvarjalk in pisk prvega slovenskega ženskega časopisa, *Slovenka*,¹ ki je od leta 1897 do leta 1902 izhajal v Trstu. Vendar takrat ni bila še tako zelo razvidna potreba po

sistematičnem premisleku zgodovine in ženske prisotnosti v njej. Marica Nadlišek (1867-1940) je kot prva urednica *Slovenke* sicer na lastni koži spoznala vso težo mizogine tradicije. Vodilni slovenski teolog Anton Mahnič (1850-1920) jo je v zafrkljivem in oholem tonu javno prepričeval, naj ostane: »pri svojih t.i. ženskih opravilih. Ako ste gospa, krpajte možu hlače, pa vmivajte in povijajte otroke, če jih imate. Ako ste gospodična, pridno stikajte po zapisniku ženskega okinčja, ki ga najdete na strani 92. Mantegazzove knjige, *Il secolo tartufo*, kajti pust je in plesnih veselici v Trstu pa v okolici o pustu ne manjka!« (Mahnič 1891, 117-118).

Mahnič v svoji nenaklonjenosti do izobraženih žensk ni bil sam. Tudi v liberalnih krogih je marsikdo dokazoval neupravičenost ženskih zahtev po enakopravnosti in se skliceval na »naravni in družbeni red«, ki so ga emancipirane ženske kršile, ko so se odrekale svojemu prvobitnemu poslanstvu – materinstvu – ter dolžnostim, ki jim jih je nalagala družba – gospodinskemu in družinskemu delu, vzgoji otrok in vnašanju »miline« v družinsko in družabno življenje. Politično konservativno okolje je prizadevanje žensk za svojo pravno izenačitev z moškimi razumelo kot zametek bodoče ženske vladavine oz. narobe sveta. Da bi tak strašljiv razplet preprečili, so zagovorniki ženske segregacije na sfero zasebnosti s fizičnim in moralnim stigmatiziranjem, ki se ni zaustavilo pred osebnim blatenjem, poskušali osamiti izobražene ženske in prvaborke za priznanje državljanskih pravic. Njihov vpliv na žensko prebivalstvo so skušali zamejiti z izvajanjem novih oblik nadzora nad žensko populacijo. Namen ustanovitve Krščanske ženske zveze leta 1900, še pred tem pa Katoliškega društva za delavke in kapilarne mreže Marijinih društev po celotnem slovenskem teritoriju, je bil širiti nove oblike zaščite in nadzora, ki sta ju nad ženskami izvajali cerkvena hierarhija in njej zavezano politično predstavništvo (Jogan 2001). S podobnimi namerami so kranjski veljaki Slovenske ljudske stranke leta 1910 podprli nov občinski volilni red za Ljubljano, ki je davkoplačevalkam in učiteljicam dodelil pravico do osebnega glasovanja (Antić 1999). Toda v tem primeru ni šlo za podporo ženskim emancipacijskim težnjam, temveč za prepričanje, da bo najbolj konservativnim silam s pomočjo cerkvi naklonjenih volivk uspelo zadržati prodor svobodomiselnih sil.

Da pa tudi boj za demokracijo ni bil *a priori* naklonjen ženskam in da zavzemanje za enakopravnost ni pomenilo nujno tudi zagovora ženskih pravic, je bilo trpko spoznanje, do katerega so se na začetku dvajsetega stoletja dokopale pripadnice slovenskega socialdemokratskega gibanja. Socialdemokrati so bili naklonjeni vstopu žensk v politična društva. Podpirali so splošno volilno pravico, z veliko manjšim razumevanjem pa so sprejemali zavzetost njihovih tovarišic za posebne, ženske pravice. Boj za odpravo socialnih, ekonomskih in političnih krivic je potreboval podporo žensk, a se je istočasno zavzemal za njihov odmik od meščanskega feminizma. Žensko vprašanje je bilo po prevladujočem socialdemokratskem prepričanju del razrednega vprašanja in zato ni potrebovalo avtonomnega ženskega delovanja. Zaradi takega prepričanja je nenazadnje prišlo do razhoda med *Slovenko* in socialdemokratskim *Rdečim praporjem* (Selišnik 2017). Slovensko socialdemokratsko vodstvo je odtegnilo svojo podporo prvemu slovenskemu ženskemu časopisu, kljub temu da so nekatere vidne članice socialdemokratskega gibanja vzpostavljale in vzdrževale tesne vezi s pripadnicami ženskega gibanja. Nenazadnje so prav v ženskem gibanju začele svoje politično udejstvovanje tudi mnoge socialdemokratke in komunistke, kar zgovorno potrjuje biografiji učiteljic Angele Vode in Leopoldine Kos (Jeraj 2003a; Kos 1968, 13).

Premik, do katerega je prišlo v medvojnem obdobju z drugo generacijo emancipiranih Slovenk, vsekakor ni bil malenkosten. Aktivnim učiteljicam, ki so se spopadale z aktualnimi ženskimi tematikami, a tudi s poljudno tematizacijo položaja žensk v zgodovini, so

se pridružile univerzitetno izobražene strokovnjakinje. Z začetnicami podpisana Z.P. (1937, 140-148), za katero upravičeno sklepamo, da se skriva ena prvih sociologinj, Zlata Pirnat, je v Ženskem svetu objavila razpravo o ženskem pisanju. Natančna bibliografija ženskih knjig in glasil izdanih od leta 1865 naprej razkriva avtoričin trud, ki je bil za takratno slovensko javnost morda preveč pikolovski, je pa bil rezultat znanstvenega pristopa, predvsem pa dolgotrajnega dela v knjižnici. V slavističnih krogih je *Slovenko* kot prvo žensko glasilo in njene ustvarjalke pričela raziskovati Marja Boršnik. Tik pred začetkom druge svetovne vojne so njene razprave izšle v ugledni slavistični reviji *Slovenski jezik* (Boršnik 1938, 1940, 1941).

Zanimanje prvih univerzitetno izobraženih strokovnjakinj za »ženske tematike« se je umeščalo v tok medvojnega in povojnega razmišljanja, ki je svojo najbolj ugledno glasnico našlo v francoski pisateljici in filozofinji Simone de Beauvoir. Sovpadalo je z argumentiranim spopadom z mizoginijo miselne tradicije, ki je terjal razgaljenje zmot zgodovine in v družbi ukoreninjenega prepričanja, da so »vso zgodovino ustvarjali moški« (de Beauvoir 1999, 192). Uspešno soočenje z lastnim položajem v družbi in razkrinkanje zgodovine omejevanj, podrejanj in zatiranje drugega spola od žensk je zahtevalo vzpostavitev matrilinarnе genealogije vednosti.

V tridesetih letih se je v krogu slovenskega ženskega aktivizma utrdilo prepričanje, da ženske kot drugi spol in kot individuumi stoletja potisnjeni v sfero zasebnosti spoznajo sebe le z gojenjem »avtobiografije«, prek vednosti o sebi in drugih ženskah (Bahovec 2000, 614). Odgrniti zaveso nad zgodovino žensk je pomenilo to, kar je že v začetku petnajstega stoletja povedala Christine de Pizan: »odpraviti slepoto in zmotno prepričanje, da žensk v zgodovini ni«. Poleg Marje Boršnik, ki je raziskovala in analizirala literarna dela Vide Jeraj, Zofke Kveder, Marice Bartol, Ivanke Klemenčič, sta se v žensko ustvarjanje in delovanje poglobili tudi Zlata Pirnat in Silva Trdin.

Njihovi raziskovalni naporji so se odražali tudi v delovanju Belo modre knjižnice, ustanovljene 1927 (Nikolič 1929). Namen prve ženske založbe je bil izdajanje zanimivih knjig za žensko publiko in mladino. Šlo pa je tudi za poskus odtegnitve bralk od literarnega šunda. V tridesetih letih sta k založbi kot strokovni urednici pristopili Silva Trdin in Marja Boršnik, ki sta začeli sistematično objavljati dela slovenskih pisateljic in pesnic (MŽK 1932, 305). Založba je podprla tudi objave mladih pisateljic. Kasneje je postala sestavni del društva Atena, prvega konglomerata raznolikih aktivnosti namenjenih prav ženskam in otrokom.

Po koncu druge svetovne vojne je nova oblast spustila zastor pozabe nad slovenskim predvojnimi ženskimi gibanjem in njegovimi najvidnejšimi akterkami. Povojne revolucionarne razmere niso bile naklonjene »meščansko feminističnemu« militanstvu. Angela Vode in Pavla Hočevar, ki sta bili vodilni figuri predvojnega feminizma, sta bili leta 1947 obsojeni na Nagodetovem procesu »zaradi protidržavnega delovanja in vohunstva«. Oris zgodovine žensk izpod peresa Angele Vode *Žena v sedanji družbi* iz leta 1934 je do konca devetdesetih let, čeprav natisnjen, ostal neznan slovenski povojni javnosti.² Objavljali pa so se ponatisi kritik meščanskega feminizma.³ Nekdanje feministične aktivistke so se v večini umaknile iz javnega življenja, njihov molk je pretrgal le kakšen občasen intervju objavljen v *Naši ženi*. Pravovernost in zavezanost komunističnim idejam se je pikolovsko preverjala.⁴

Socialistična odprava neenakosti med spoloma

S prihodom Komunistične partije na oblast je bila v Sloveniji uvedena splošna volilna pravica in nova revolucionarna oblast je odpravila pravne neenakosti med spoloma.

Vendar je »politika za ženske«, ki jo je vpeljala komunistična partija, onemogočila vsako avtonomno artikulacijo interesov žensk. Socialistična oblast je poskušala prekiniti kontinuiteto z meščanskim feminizmom. 13. julija 1945 je Minka Govekar razpustila *Splošno slovensko žensko društvo*, medtem ko je Angela Mahnič njenim članicam pojasnjevala politično in organizacijsko stran AFŽ ter jih pozvala, da se vključijo v to organizacijo (PH, 1945, 4). V očeh tedanjih vodilnih aktivistk je Minka Govekar izpadla kot »malomeščanski element«, tudi zato, ker je v času vojne komunistkam povedala, da »komunistična partija ne more voditi narodne vstaje, ker je internacionalna ...«. Po spominih Roze Ribičič: »se ni Govekarjeva samo prišla za glavo, ampak je postala tudi precej rdeča.«⁵ Posledično pa naj bi se »pasivizirala«, kar pomeni, da se je povsem umaknila iz javnega in društvenega življenja. Nekdanje prvoborke za pravice žensk so lahko le nemo opazovale, kako je bogata tradicija slovenskega ženskega gibanja tonila v pozabo. Minka Govekar je prizadeto ugotavljala: »Zavedajte se, da se življenje ni šele z vami začelo, nego da smo me starejše in najstarejše – izročale zorane, posejane in plodne njive mlajšim in najmlajšim v nadaljnjo obdelavo« (cit. po Jeraj 2003c, 154).

Komunistična partija je odločno preganjala t.i. »ženski separatizem« in vse kar je kakorkoli dišalo po »meščanskem feminizmu«.⁶ Že leta 1944 je vodstvo Komunistične partije dalo vedeti, da se Antifašistična fronta žensk ne sme razviti v močno, od partije neodvisno organizacijo. Partiji so bile politično sumljive še posebej tiste ženske aktivistke in političarke, ki so prihajale iz liberalnih, a tudi socialdemokratskih vrst, ter so bile poznane zaradi svoje angažiranosti v ženskem gibanju v času med obema vojnoma. Povojni slovenski politični voditelji in voditeljice so bili prepričani, da »feministke« slabo razumejo pridobljeno enakopravnost, kar naj bi med drugim potrjevalo dejstvo, da so v nekaterih slovenskih krajih, v katerih je delovala ženska organizacija, članice AFŽ »smatrale moške volilce za svoje konkurentke« (*Naša žena* 1945, 148). Kmalu so se med komunističnim vodstvom in AFŽ začela pojavljati tudi nesoglasja. Januarja 1944 je CK KPJ kritiziral slovensko AFŽ, ker da naj bi se nižji odbori AFŽ čutili bolj odgovorne višjim odborom AFŽ kakor Narodno osvobodilnim odborom in odborom OF. Komunistke naj bi ustanovljale partijske aktive in celice znotraj AFŽ, kar naj bi povzročalo razvoj feminističnih tendenc in izločanje ženskega gibanja iz ostalega političnega življenja (Jeraj 2003b, 165). O tej temi je v članku »Pravica in njena uporaba« objavljenem v *Slovenskem poročevalcu* v začetku leta 1945 in ponatisnjenem v *Naši ženi*, spregovoril tudi Boris Kidrič (1945, 49). Njegov pogled je bil skladen s komunističnim prepričanjem, da je rešitev »ženskega vprašanja« v odpravi družbenih in gospodarskih neenakopravnosti in da je zato vztrajanje pri njegovih posebnostih ostalina meščanske logike in ideologije. Boj za egalitarno družbo je pomenil tudi prizadevanje za uveljavitev enakosti med spoloma, zato je bilo po takratni komunistični doktrini vsako ločeno obravnavanje položaja žensk, njihove vloge v družini in v družbi, nekoristno in škodljivo.

Ne gre za to, da bi bilo v odborih toliko in toliko žensk, je pisala *Naša žena*, temveč toliko in toliko zvestih, vdanih, požrtvovalnih ljudi, bodisi moških bodisi žensk; ne gre za številčno razmerje, temveč za kakovost. Cilj volilne pravice je morala postati izvolitev boljših ljudi: »To škodljivo feministično naziranje moramo odločno iztrebiti iz naših vrst. Kajti s tem, da v odbore forsiramo ženske samo zaradi tega, ker so ženske, oziroma ker so članice AFŽ, se izključujemo iz skupnosti, iz skupne borbe, iz skupnega dela in se zapiramo v ozko, zgolj žensko organizacijo, kar vsekakor škoduje stvari, ki je pri volitvah naš cilj. S tem rušimo celoto, s tem odvajamo ženo od skupne borbe, s tem zožujemo njen pogled na stvari, s tem lomimo njeno delavnost in udarnost za naše ljudske cilje« (*Naša organizacija* 1945, 172). Potiskati ženske v žensko nišo je po *Naši ženi* pomenilo rušiti povezanost ljudstva in

ženske izključevati iz skupnega političnega boja. Da je bila ženska organizacija del enotne ljudske fronte in ne feministični krožek, ki deluje proti moškim, pa so na terenu pripominjale tudi same predstavnice AFŽ (Troha 1999, 49). Kot ugotavlja Mejak (2018), so odbori AFŽ na Goriškem in njihove članice opravljali predvsem prostovoljno udarniško delo in zbiranje denarja. AFŽ je bila v očeh komunističnega vodstva potrebna, a le iz kontingentnih razlogov. Njena naloga je bila, da politično organizira najbolj zaostale ženske in jih spodbudi, da se vključijo v javno življenje (Jeraj 2003b, 171-172).

Povojna komunistična oblast je bila namreč naklonjena ženskemu političnemu delu, a le pod enim pogojem: da ostane pod njenim pokroviteljstvom. Slovenke so prvič uporabile volilno pravico leta 1942, ko so na osvobojenih delih Dolenjske in Notranjske volile narodnoosvobodilne odbore (Ferenc 1985, 242-243). Maja istega leta je namreč izvršni odbor Osvobodilne fronte priznal volilno pravico ženskam, odlok izvršnega odbora OF z dne 11. septembra 1943 pa je v svojem drugem členu določil poleg aktivne tudi pasivno volilno pravico vsem moškim in ženskam, ki so dopolnili sedemnajsto leto starosti. Že pred koncem druge svetovne vojne je OF na institucionalni ravni priznala delovanje žensk v narodnoosvobodilnem gibanju, hkrati pa ovrгла predvojno pojmovanje političnega državljanstva, ki je kljub razglasanju univerzalnosti načel in pravic izključevalo ženske iz političnega telesa. Na ozemlju, osvobojenem med vojno, a tudi v okrajih, v katerih so se kljub okupatorjevi navzočnosti odvijale volitve v ljudske odbore, je bila ovržena domena dotedanjih liberalnodemokratskih sistemov, ki so ženske obravnavali kot skupino, ki ne more biti glasnik svojih lastnih interesov. Toda čeprav so bile politične sile, ki so nasprotovale polnopravnemu vstopu žensk v javno sfero, v vojni poražene, se je v zmagujočem političnem bloku hkrati z novo revolucionarno zavestjo in zagnanostjo, ki sta spremljali vključitev žensk v politično telo, marsikje pojavljal večkrat komaj prikrit strah pred žensko prevratniško močjo in pred kvarnimi posledicami ženskega delovanja v politiki (Deželak Barič 2004).

Ne gre pozabiti, da pridobitev volilne pravice žensk v jugoslovanskem državnem prostoru ni bila sad postopne razširitve novodobnega pojmovanja državljanstva, zato je, tako kot marsikod drugod po Evropi, zahtevala redefinicijo bodisi javne bodisi zasebne sfere, z njo pa je odpirala vprašanje nadzora žensk ne le v okolju, ki jim je bilo stoletja nedostopno, temveč tudi v okolju, ki so mu bile po tradiciji zavezane. Ker se je odprtje prehoda žensk iz zasebne v javno sfero zgodilo v izjemnih, vojnih razmerah, v očeh sodobnikov sicer ni sprožalo glasnih nasprotujočih odzivov, vsaj takšnih ne, kakršni so spremljali prva feministična gibanja na začetku dvajsetega stoletja, ko se je vstop žensk v politiko kazal kot kršitev naravnega reda in primarnih družinskih vezi (Rossi Doria 1990).⁷ Toda ker med vojno uveljavljena splošna volilna pravica žensk ni bila le pridobitev formalne narave in je napovedovala okrnitev moškega monopola nad javnim in političnim prostorom, lahko tudi v slovenskem primeru bolj kot ostra nasprotovanja vstopu žensk v politiko odkrijemo tihe dvome, protislovno držo ne le moških, temveč tudi žensk samih (Ferenc 1999, 69).⁸

Volilna pravica žensk je prelamljala staro, »simbolno« prepoved, omogočala je ženskam vstop v stoletja prepovedan prostor, namenjen izključno moškim. Toda pot od formalne k dejanski enakopravnosti med spoloma, kot potrjujejo povojni podatki o ženski prisotnosti v posameznih političnih telesih, je bila polna ovir in zaprek. Do jeseni leta 1944 v izvršnem organu OF ni bilo nobene ženske, šele septembra 1944 je ob njegovi razširitvi z dotedanjih 11 na 27 članov vanj vstopila Angelca Ocepek, članica CK KPS in predsednica Slovenske protifašistične ženske zveze. V prvi, štirinajstčlanski vladi, ki so jo 5. maja 1945 izvolili v Ajdovščini, je bila edina ženska Vida Tomšič, ministrica za socialno politiko (Burja 2001, 69-75).

Volilna pravica žensk seveda ni bila edina poveljna pridobitev. Poveljna jugoslovanska oblast je za žensko enakopravnost poskušala poskrbeti s spremenjeno družbeno ureditvijo in s posameznimi ukrepi, ki so ženskam zagotavljali osnovne socialne pravice (urejeni porodniški dopust, varstvo otrok, dostopno kontracepcijo in svobodno odločanje o rojstvu otrok, itd.) in pravice, ki so izhajale iz dela. Toda tako kot je bila volilna pravica ena najpomembnejših zahtev predvojnega ženskega gibanja, so tudi druge zahteve izvirale iz tistih, za katere se je zavzemalo medvojno žensko gibanje. Njihove pobudnice so sicer izginile iz kolektivnega spomina in javnosti, toda potrebe po zadostitvi nekdanjih zahtev so ostajale še vedno prisotne.

Socialdemokratske aktivistke so si že leta 1927 prizadevale za odpravo členov kazenskega zakona, ki so urejali splav. Leta 1933 sta se za abortus tudi na podlagi socialne indikacije zavzeli Ženski pokret in Zveza akademsko izobraženih žensk. V programu Ženskega pokreta so bile tudi zahteve po modernizaciji državlanskega zakonika v smislu enakopravnosti med spoloma, absolutna prepoved nočnega dela žensk, enako plačilo za enako delo, umik vseh zakonov, ki so prepovedovali zaposlovanje žensk v določenih poklicih, zaščita družinskega življenja.⁹

Med članicami predvojnih ženskih društev velja omeniti še posebej Tončko Čeč, Poldko Kos, Mileno Mohorič, Vido Tomšič, Miro Tomšič, Ado Dequal, Kristino Vrhovec (por. Brenk), Živo Kraigher, Miro Ružič (por. Kraigher). O tem, kako so se nekatere mlade komunistke znašle v vrstah feministk, pojasnjuje Erna Muser, ki je o svojem predvojnem delu v ženskih organizacijah zapisala:

Ker sem v mladih letih občutila zatiranje predvsem kot ženska, sem sklenila posvetiti svoje življenje borbi za ženske pravice. Od tod prva leta v meni nagnjene k feminizmu. Ko sem se na univerzi seznanila z marksizmom, so mi stvari postale jasne. Če sem kdaj kasneje (tako v *Ženskem svetu* 1939) še uporabljala besedo feminizem, sem jo le iz nepoznavanja opredelitve tega pojma in v svojem smislu t.j. kot izraz hotenja vnesti v ženske »žensko« zavest, to se pravi, v vzgoji tako daleč, da se bodo otresele manjvrednostnih predsodkov o svojem lastnem spolu in se začele zanimati za javna vprašanja.¹⁰

Čeprav se je spomin na nekdanje vzornice v poveljni socialistični družbi porazgubil, so njihove izkušnje v predvojnih ženskih organizacijah ostale žive. Erna Muser se je spominjala Angele Vode kot pomembne vzornice, ki je bila »najbolj bojevitna in odločna«. Podobno je menila tudi Vida Tomšič.¹¹

Revidiranje in brisanje »malomeščanskih« napak je potekalo na več ravneh. Za komunistično vodstvo so ostajale le še materialne neugodnosti in miselne ovire, predvsem pa posledice gospodarske nerazvitosti, primitivizma in privatno lastninskega odnosa: »Zaostalo gospodinjstvo in obstoječi materialni problemi družine preprečujejo ženski, da bi mogla v polni meri sodelovati v ekonomskem in družbenem življenju dežele, ustvarjajo konflikt med njeno vlogo v družbi in vlogo v gospodinjstvu« (Repe 1999, 97).¹² Preobrazba družbe je bila dopolnjena s preobrazbo kulture, k čemer so nedvomno prispevale akterke medvojnega ženskega gibanja. Erna Muser je že v šestdesetih letih začela zbirati dokumentacijo in arhivsko gradivo o delu žensk v OF, NOB in socialističnem gibanju. Njena namera je bila jasna: z objavo strokovnih zgodovinskih publikacij preprečiti pozabo na predhodnice revolucionarnega gibanja.¹³

Antifašistična fronta žensk je bila ukinjena leta 1953, nadomestila jo je Zveza ženskih društev, ki je delovala v okrilju Socialistične zveze delovnega ljudstva. Slednja se je leta 1962

preoblikovala v Konferenco za družbeno aktivnost žensk, leta 1976 pa je njeno vlogo prevzel Svet za vprašanja družbenoekonomskega in političnega položaja žensk pri predsedstvu Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva. Strah pred feminizmom je še nadalje obstajal in se obnavljal, trdi Silvija Borovnik, a ne toliko kot bojazen pred preveliko mero ženskih pravic, ki naj bi bile socialistični ženski v primerjavi z njeno zahodno, »kapitalistično kolegico« navidez resda odmerjene v precej širšem in bolj velikodušnem okviru (vsaj kar se tiče formalne enakopravnosti moških in žensk, izenačitve zakonske in izvenzakonske skupnosti, podaljšane porodniškega dopusta, ki ga lahko izkoristijo tudi moški, liberalne zakonodaje glede pravice do splava in visokega števila žensk, zaposlenih v različnih ustanovah javnega življenja), temveč kot strah monolitnega političnega sistema pred drugačnostjo žensk, ki bi jih bilo po izstopu iz staje seveda težje obvladovati (Borovnik 1995, 21).

Začetki slovenskih ženskih študijev

V sedemdesetih letih je zavest, da odprava pravnih diskriminacij v socialistični družbi ni pomenila tudi izkoreninjenja bolj prikritih oblik diskriminacij in da je kljub številnim družbenim, gospodarskim in kulturnim spremembam v razmerjih med spoloma monopol nad javno in politično sfero ostajal trdno v moških rokah, spodbudila prve razmisleke o tem, kako odpraviti patriarhalne miselne strukture (Jogan 2001, 242). Leta 1976 sta Marksistični center Zveze komunistov Slovenije in Center za ideološko delo pri Zvezi komunistov Hrvatske organizirala v Portorožu srečanje o »družbenem položaju ženske v samoupravnem sistemu« (Bogovič in Skušek 1996). Prispevki iz Portoroža so bili objavljeni v *Teoriji in praksi*, v sklopu Žena in družba (1976). V poznih sedemdesetih letih so posamezne teme iz »ženske problematike« postale predmet obravnave posameznih socioloških študij, vendar so se v javnost praviloma prebijale predvsem tiste tematike, ki so bile »skrbno zavite v ideološki plašč socializma in samoupravljanja (...). Na začetku je morale vse imeti vsaj nekaj kritičnih besed o tako imenovanem 'zahodnem meščanskem feminizmu' ali pa je bilo ogrnjeno v plašč zahodnega 'socialističnega feminizma'« (Jalušič 1993a). Že v šestdesetih letih so obstajale različne komisije, ki so spremljale položaj žensk (npr. Komisija za izdelavo analize o družbenem položaju žensk v Sloveniji pri CK ZKS), toda šele konec sedemdesetih let in osemdesetih so tovrstne raziskave postale pogostejše. Vse so sistematično ugotavljale nesorazmerno zastopanost žensk v politiki, zlasti ko so spremljale njihovo zastopanost navzgor po hierarhični lestvi. Potrjevale so obstoj »patriarhalne kulture« in »konzervativne zavesti«, opozarjale pa tudi na problematično usklajevanje dela in družine (Rener 1983). Poleg Vide Tomšič je o zastopanosti žensk v politiki pisala Ana Barbič (1976), prve raziskave pa je opravila tudi Tanja Rener. Leta 1986 je izšla tematska številka *Problemov* posvečena ženskim študijam, medtem je sociologinja Maca Jogan (1986) objavila knjigo o ženski, družini in cerkvi. Avtorice in raziskovalke so dvigovale svoj glas, toda ali je bil ta širše slišan in upoštevan v smislu, da je predruščil politiko?

To ambicijo so sredi osemdesetih let nedvomno imeli prvi nevladni ženski klubi (Lilit klub) in skupine, kot npr. Ženska sekcija pri Sociološkem društvu, ustanovljeni pod vplivom neofeminističnega delovanja v zahodnoevropskih državah.¹⁴ Skupina slovenskih družboslovc in humanistk, ki se je posvetila raziskovanju spolne neenakosti v pedagoškem in znanstvenem delu, se je povezala z intelektualno in politično najbolj propulzivnimi feminističnimi skupinami v Zagrebu in Beogradu, ki so bile takrat še posebej zaslužne za to, da se je odprla širša razprava o ženskah in politiki (Gržinić 2003). Konec osemdesetih let so nastala

tudi društva, ki so se ukvarjala s »feminističnim socialnim delom«, denimo Društvo SOS telefon, ki se je soočal z nasiljem nad ženskami.

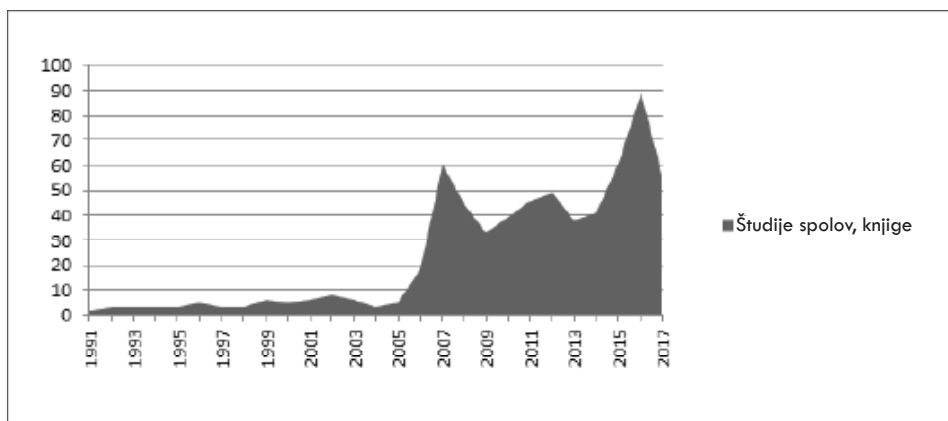
Z ustanovitvijo parlamentarne Komisije za žensko politiko leta 1990, je država priznala pomembnost ženskega vprašanja. V istem letu je v Sloveniji skupina »Ženske za politiko« organizirala simpozij na temo »Ženska – politika – družina« in leta 1991 Kolokvij z naslovom: Ženske študije 1991- Gender studies 1991. V ospredje družboslovnega in humanističnega raziskovanja so stopila vprašanja ženskega vstopa v politiko, ženske zastopanosti v strankah in političnih telesih, tematika splava, spolne zlorabe, nasilja nad ženskami ind. Na pobudo stranke liberalnih demokratov (LDS) in Komisije za žensko politiko je bil leta 1992 ustanovljen Urad za žensko politiko, ki pa se je leta 2001 preimenoval v Urad za enake možnosti. S preimenovanjem urada se je spremenilo tudi njegovo delovanje. Še večja sprememba pa je nastopila leta 2012, ko je Urad izgubil samostojnost in je bilo njegovo delovno polje vključeno v Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Specifika ženskega vprašanja pa je bila ponovno potisnjena v kot. Za »feministično politiko« plodna devetdeseta leta so se iztekla v dokaj skromno aktivnost feminizma v novem tisočletju. Leta 1995 je začela izhajati strokovna revija za ženske študije in feministično teorijo *Delta*, ki je med drugim osvetlila bogato preteklost feminističnega gibanja na Slovenskem in pripomogla k širjenju vednosti o feministični misli v slovenski humanistiki in družboslovju. Njena zadnja številka je izšla 2007. Z njo tesno povezano društvo je izdalo tudi druga izvirna in klasična feministična dela, med katerimi je vredno izpostaviti prevod *Drugega spola* (1999-2000). Leta 2006 je društvo poskrbelo za izid zadnje monografije. V novem tisočletju se je razpustila tudi Koalicija za uravnoteženo zastopstvo moških in žensk v politiki, ki se je angažirala kot skupina za pritisk pri sprejetju kvot za kandidatke na volitvah v zakonodaji. Bogata devetdeseta leta, ko je leta 1997 NUK organiziral razstavo ob 100 letnici izdajanja *Slovenke*, Mirjam Milharčič Hladnik odkrivala zapuščino Angele Vode v zaprašenih arhivih Šolskega muzeja, Milica Antić Gaber pa orala ledino pri promoviranju in raziskovanju neuravnoteženosti moških in žensk v politiki, so se ob vstopu v novo tisočletje izpela. Leta 2005 je zastala tudi bogata prevajalska in založniška produkcija, ki je poskušala zadostiti potrebi po širjenju vedno bogatejšega vedenja s področja feministične teorije in teorije spolov. Prevajanje in izdajanje feminističnih del je postalo stvar občasne, individualne pobude. Knjige s področja študij spola so sicer začele po novem nesistematično izdajati tudi nekatere »mainstream« založbe. Pojavili pa so se tudi posamezni poskusi dokumentiranja delovanja ženskega gibanja v Sloveniji z namenom, da z objavo virov preprečijo njegovo pozabo, denimo knjiga *Kako smo hodile v feministično gimnazijo* (2002).

Tako kot drugod po svetu so tudi v Sloveniji delovanje in pobude feminističnih skupin pripomogle k institucionalizaciji ženskih študij. Ob koncu devetdesetih je bil študij spolov sprejet v družboslovne in humanistične programe Univerze v Ljubljani. Že v letih 1993/4 so na Oddelku za sociologijo, Fakulteti za družbene vede (FDV) ponudili izbirni predmet in seminarje povezane z ženskimi študijami. V istem obdobju se je na FDV oblikoval program magistrskega študija Seksizem kot (sodobna) tradicija. Na Filozofski fakulteti je leta 1997 začel delovati interdisciplinarni medoddelčni doktorski program Ženske študije in feministična teorija. Ženske teme so se sicer od 80. let naprej obravnavale tudi v okviru predmetov in seminarjev, ki jih niso uradno omenjali v svojem nazivu. Filozofska fakulteta je tako že v akademskem letu 1992/1993 ponudila nekaj izbirnih predmetov s področja ženskih študijev, od leta 1999 pa je uvedla predmet Sociologija spola. Študije spolov so postale del kurikula tudi na Fakulteti za socialno delo. Pomenljiv podatek pa je, da so v programih magistrskega študija, ki jih je uvedla bolonjska reforma leta 2010, umanjale študijske smeri

povezane z ženskami ali feminizmom. Je pa v splošnem naraslo, tudi na doktorskem študiju, število predmetov, obveznih in izbirnih, ki posegajo na polje ženskih študije in študij spola (Antič Gaber 2017). Nakazane spremembe se zrcalijo tudi v publikacijah, ki so izšle na področju študij spolov in ženskih študij (Graf 1).

GRAFI:

Produkcija knjig v COBISS vpisanih v področju Študije spolov, Ženske študije

Vir: COBISS.

Na osnovi zbranih podatkov je razvidno, da so ženske študije našle svoj prostor v institucionalnem izobraževanju, kar pa ne pomeni, da se je povečala obravnava političnih vprašanj povezanih z ženskami v institucionalni politiki. K temu je verjetno tudi prispeval umik mnogih vodilnih feministk iz aktivizma v akademsko sfero. Na problem nasilja nad ženskami še vedno opozarjajo predvsem nevladne organizacije, medtem ko so z margine v javnost začele pošiljati svoj glas Zavod Transfeministična iniciativa, Lezbično-feministična univerza in Rdeče zore ter drugi. Refleksijo o feministični teoriji in sodobni umetnosti vsako leto obudi festival Mesto žensk, ki pa težje kot v preteklosti prodre v medije in vpliva na politični diskurz oz. mainstream.

Zgodovina žensk, zgodovina spolov

Kako torej vrednotiti domet ženskih študij in sprememb, ki so se zgodile na področju ženskih študij in študij spola v slovenskem univerzitetnem izobraževanju? Poglejmo, kakšen je bil njihov vpliv na slovensko historiografijo. Ta je vse do konca osemdesetih let ostala trdno zasidrana na okopih tradicionalne mizoginije, tako da so jo teme ženskih študij in zgodovine spola do sredine devetdesetih komaj oplazile. Leta 1992 je Neda Pagon ugotavljala, da so študije o ženskah potrebne, zanimive in inovativne in da je potrebno zgodovino žensk v Sloveniji zapisati in priznati:

Tu gre za zgodovino tiste vrste človeštva, ki je določena predvsem po spolu in se ji reče zgodovina žensk – in za odločenost, da jo povemo in zapišemo, osamosvojimo in priznamo. Ta odločenost je potrebna, ker se utegne zgoditi, da se bodo omejeni predsodki

samoumevno in po trdoživi logiki znanstvenih disciplin in delitev enako obnašali tudi v naših krajih in akademskih logih, brž ko se bo pojavila utemeljena potreba – ali pa jo bo na zunaj utemeljevala proslula sintagma, da na tem področju še nismo v Evropi – po dopolnitvi katere od obstoječih občin ved, ki se ukvarjajo s človeštvom in družbo in kdaj pa kdaj tudi s človekom. In še več – ko se bo pokazalo, da 'dopolnitev' ni dovolj, ampak da gre za pravico do drugačnih, samostojnih študijev zgodovine žensk. Preden torej pričakovani in zato dokaj normalni, vendar paleoakademski predsodek dozori v navidezno logičen znanstven razsodek, se lotimo ne obrambe ženskih študij in posebej zgodovine žensk pred njim, ampak pravice do zgodovine žensk in zgodovine spolov ne glede nanj (Pagon 1992, 539).

Po njenem je bilo treba zgodovino žensk »vtihotapiti kot prepričljivo intrigo, na način nekega zarotništva« v občo historiografijo. V razpravi *Kriki in šepetanja* je še dodala, da ženskam, ki so bile v zgodovino pisju nekakšen presežek, logični egoizem nalaga, »da si ta presežek prisvojijo, da končno postanejo naknadno neposlušne, kot bi rekli po freudovski, in pravi predmet zgodovine in zgodovino pisja« (Pagon 1993, 51). V devetdesetih letih so v slovenščino bili prevedeni spisi teoretičark zgodovine žensk kot npr. Denise Riley in Lynne Segal, ki pa nista imeli neposrednega vpliva na slovenske zgodovinarske vrste.

Da so bile ženske v slovenskem zgodovino pisju obravnavane kot »bolj ali manj anonimni in samo po sebi razumljiv del zgodovine Slovencev«, je leta 1994 ugotavljal tudi Peter Vodopivec (1994, 30). Po njegovem so »pripadniki starejših generacij slovenskih političnih, socialnih in književnih zgodovinarjev odličnejšim damam slovenske zgodovine privoščili več pozornosti kot njihovi mlajši nasledniki, ki so začeli z delom tik pred drugo svetovno vojno in nato oblikovali podobo slovenske preteklosti po njej« (Vodopivec 1994, 30). Sistematična izključitev žensk iz številnih zgodovinskih sintez, monografij, leksikonov, kronik, zgodovinskih priročnikov in nenazadnje učbenikov, ki so bili v sedemdesetih in osemdesetih letih namenjeni celovitemu prikazu slovenske zgodovine, potrjuje pravkar navedene ugotovitve. Primerjava *Zgodovine Slovencev*, ki jo je Cankarjeva založba izdala leta 1979, z *Zgodovino slovenskega naroda* Josipa Grudna iz leta 1912, pokaže, da so ženske pogostejše omenjene v Grudnovem delu kot pa v zgodovinski sintezi, ki so jo v sedemdesetih letih pisali takrat najuglednejši slovenski zgodovinarji. Skromnost omenjanja žensk je razvidna tudi v delu *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, ki sta ga napisala Peter Štih in Vasko Simoniti in je izšlo leta 1996 v Ljubljani. Tudi v primerjavi s tem delom je Grudnova zgodovina v prednosti (Gruden 1955). Tudi njen ponatis v letu 2008, ko se je obema pridružil Peter Vodopivec kaže, da se v prvem delu sicer omenjajo sv. Hema, ženski samostani, ženske v kontekstu umetnosti in čarovništva, da pa je osvetljevanje ženske prisotnosti in delovanja še vedno zelo skromno. Razširi in pomnoži se šele v delu, ki zajema devetnajsto in dvajseto stoletje. V njem se omenjajo narodne dame, ženska volilna pravica, revija *Slovenka* in razvoj ženskega vprašanja, Splošno slovensko žensko društvo, ženska učiteljska in vstop žensk na trg dela, njihovo udeležbo v majniškem gibanju, itd. (Štih, Simoniti, Vodopivec 2008).

Vesna Leskošek, ki se je kot sociologinja posvetila raziskovanju žensk in ženskosti v slovenski zgodovini od 1890 do 1940, je ugotovila, da je v enciklopedičnem delu *Slovenska kronika XX. stoletja* na 475 straneh omenjenih približno deset dogodkov, povezanih z ženskami. Medtem ko je v prvem delu knjige, ki obsega obdobje od 1900 do 1945 navedenih približno devet ženskih imen (Drnovšek 1995). Ob pregledu *Zgodovine Slovencev*, *Zgodovine slovenskega naroda* in *Slovenske zgodovine* je še ugotovila, da: »Ne v teh ne v drugih knjigah o slovenski zgodovini ni datuma, ko so ženske dobile volilno pravico, kaj šele s tem povezanih dogodkov. Gre torej za popolno zanikanje ženskega prispevka k zgodovini«.

vini Slovenije pred drugo svetovno vojno» (Leskošek 2002, 9). Pogosteje kot v kulturni in politični zgodovini so ženske omenjene v socialni in gospodarski zgodovini, a tudi tu bolj izjemoma kot praviloma.¹⁵ Tudi v nedavnem pregledu slovenske zgodovine, ki si je zadal za cilj celovito osvetlitev slovenske zgodovine od leta 1848 do leta 1992 in upoštevanje »dozdajšnje slovenske in tuje zgodovinske ustvarjalnosti«, bode v oči odsotnost tistih vidikov ženske prisotnosti in delovanja, ki so bili doslej poglobljeno raziskani in dokumentirani (Fischer 2005). »Zgodovina Slovencev« ne le, da izrinja ženske iz zgodovine, v svoji narodotvorni zaverovanosti je pripravljena prezreti žensko prisotnost v slovenski zgodovini tudi takrat, ko je njena dokumentarna sled več kot očitna.¹⁶

Gre za stanje, ki je tudi posledica dolgotrajnega manka zgodovinske prispevkov na temo žensk v slovenski zgodovini. Od začetka izhajanja do devetdesetih let je bila objavljena v *Zgodovinskem časopisu*, osrednji reviji slovenskega zgodovinskega pisarstva, ena sama razprava o zgodovini žensk.¹⁷ V uredništvu osrednje slovenske zgodovinske revije je prva ženska vstopila šele leta 2005. Marta Verginella je kot prva zgodovinarica postala del uredništva *Zgodovinskega časopisa*. Pred njo je vlogo tehnične urednice opravljala Nataša Stergar. Do ženske prisotnosti je bilo bolj naklonjeno uredništvo *Prispevkov za novejšo zgodovino*. Njihova odgovorna urednica je bila od leta 1978 Milica Kacin Wohinz, od 1984 pa Jasna Fischer. Ne glede na večjo zastopanost žensk v vodstvu revije so tudi *Prispevki* v osemdesetih in devetdesetih letih objavili en sam članek o zgodovini žensk in sicer leta 1984 razpravo Jasne Fischer o tobačnih delavkah v Ljubljani (Fischer 1984).

Pomenljivo dejstvo je, da so večjo pozornost do žensk v zgodovini pokazali nezgodovinarski krogi. Tako se je na primer delo in sindikalno udejstvovanje slovenskih učiteljic v 19. in 20. stoletju raziskala sociologinja Mirjam Milharčič Hladnik (1995), medtem ko sta se z zgodovino vstopa žensk v javni in politični prostor nasploh ukvarjali politologinja Vlasta Jalušič (1993b) in sociologinja Milica Antič Gaber (1998). Podobno se je tudi razprava o možnostih pisanja zgodovine moških odprla zunaj zgodovinarskih krogov, predvsem v okviru antropoloških in socioloških študij (Baskar 1990).¹⁸

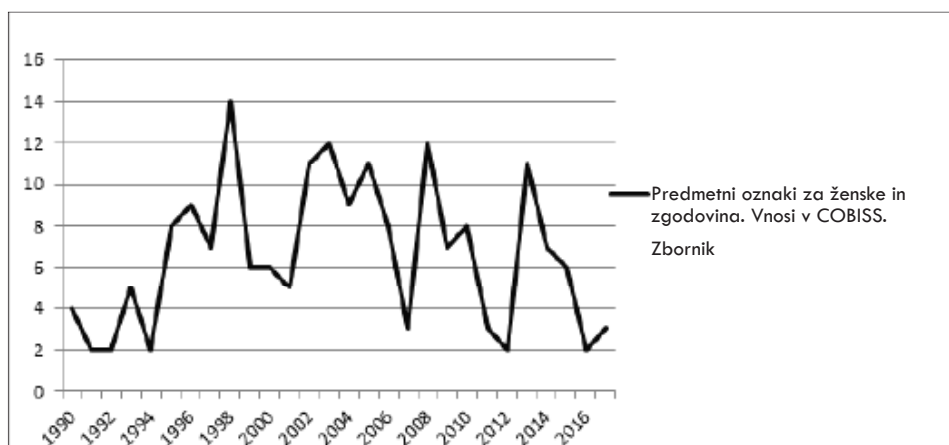
Kljub temu je vse do konca devetdesetih let slovenska zgodovina ostajala zgodovina moških, prevečkrat nepredurjena za spoznanja zgodovine žensk in za vednost, ki so jih proizvedle ženske študije in študije spolov v Sloveniji in drugod po svetu. V času, ko je feministično raziskovanje jugovzhodne Evrope postalo donosni žanr zahodnih akademskih kolegic, sta se v Sloveniji, tako E. Bahovec in K. Šetinc (2006, 18), pisala »obči feminizem« in »obča zgodovina«, ki se nista stikala. Izid zbornika *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* leta 2003, ki si je za cilj zadal širok prikaz ženskega političnega nastopanja na Slovenskem, od njegovih začetkov do izbruha druge svetovne vojne, je z nadrobno predstavitevijo ženskega vstopa v slovensko javnost in ženskega političnega delovanja pred drugo svetovno vojno otežil prezrtje doprinosa žensk k slovenski zgodovini. Zbornik, ki sta ga uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, je oživel pisano galerijo feministk, prvobork, emancipiranih žensk in v javnosti dejavnih žensk.

Na pragu novega tisočletja se je tako počasi dogajal raziskovalni premik, ki se nadaljuje tudi v zadnjih letih. Sinergija izdanih zbornikov kot je bil tisti z 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (sic!), ki se je odvijalo od 30. septembra, do 2. oktobra 2004 v Celju in je bilo v celoti posvečeno »ženskam skozi zgodovino«, se kaže v bogati in pestri ponudbi izdanih knjig. Zelo uspešna v širši javnosti je bila tudi ponatisnjena knjiga *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*,¹⁹ prvič izdana 2007, ki jo sestavlja 129 biografij pomembnih žensk, ki so delovale na Slovenskem v 19. stoletju in v prvi polovici 20. stoletja v različnih poklicnih, znanstvenih in umetniških okoljih. Delo je nastalo z namenom,

da opozori na zamolčane in spregledane ženske, ki so pomembno sooblikovale slovensko družbo in kulturo. Pregled izdanih zbornikov iz področja zgodovinopisja, ki obravnavajo ženske in so vneseni v COBISS tako razkriva sicer nesistematično produkcijo, ki pa je zelo raznovrstna in številčno bogata. Letna bera zbornikov, ki je presegla magično število deset, je denimo bila uspešnejša v minulem kot pa tekočem desetletju (Graf 2).

GRAF 2:

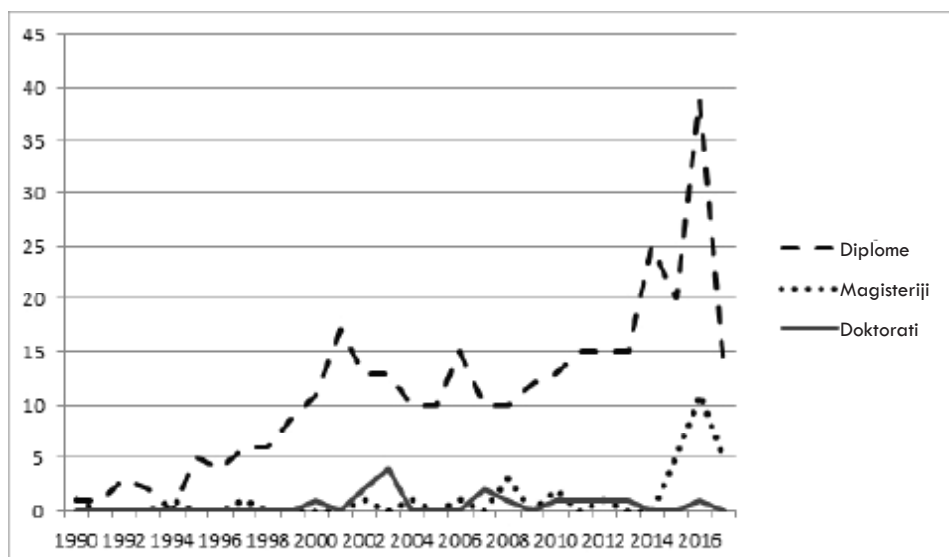
Zborniki po predmetni oznaki ženske in zgodovina

Vir: COBISS.

GRAF 3:

Diplomska, magistrska in doktorska dela s področja zgodovina, ženske

Vir: COBISS.

V zadnjih letih so izšle številne študije, ki se ukvarjajo z raznolikimi tematikami ženske prisotnosti in delovanja v zgodovini. Vzporedno narašča zanimanje za preučevanja tematike spola na prvi in drugi stopnji študija zgodovine (Graf 3). Kako daljnosežni so ti premiki in ali bodo prispevali k odločnemu rezu in k večji naklonjenosti vpisu žensk v zgodovino, bo razvidno v prihodnje. V bodoče bo tudi zanimivo ugotoviti, ali se bodo diskontinuitete v spominu na žensko gibanje, akterke in njihov doprinos končno še obnavljale in bo vse večja potreba po vzpostavljanju ženske genealogije tudi zunaj akademskega okolja opravila s patrilinearnimi pozabami.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorici ne poročata o konfliktu interesov.

OPOMBE

1. *Slovenka* je bil prvi ženski časopis, ki je izhajal v Trstu med leti 1897-1902. Več o tem glej: Marta Verginella (ur.), *Slovenka prvi ženski časopis (1897-1902)*, Ljubljana: Založba Filozofske fakultete.
2. Mirjam Milharčič - Hladnik, ki je spise Angele Vode s Karmen Klavžar uredila in pripravila za objavo, trdi, da gre za »temeljno feministično delo, v katerem je družbeni položaj ženske prikazan v odvisnosti od ekonomskih, socialnih in ideoloških zgodovinskih sprememb. Iz marksističnih teoretskih izhodišč je orisan razvoj položaja ženske skozi zgodovino, od srednjega veka do meščanske družbe, novih zaposlitvenih možnosti in velike gospodarske krize tistega časa. Angela Vode ne obravnava položaja ženske tako, kot da bi obstajala homogena družbena kategorija žensk, pač pa glede na njen socialni in razredni položaj, kjer analizira družbene umestitve ženske, ko je bila ponovno, kot že tolikokrat v zgodovini, zvedena na poslušno orodje nekega državnega, političnega, ekonomskega in ideološkega načrta.« (Milharčič Hladnik, 1998, 28-29).
3. Glej Milena Mohorič, *Feminizem in borba delovne žene. Teorija in praksa* 20 (4-5): 759-763; ponatis članka iz medvojne revije *Književnost*.
4. Več o tem v fondu: NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1439 Erne Muser.
5. NUK, Rokopisni oddelek. Ms 1432, Fond Erne Muser. II.2.2. Mapa 13, Organiziran sestanek z Minko Govekar in Poldko Kos pri Šulerjevih, ko je Kristina Šuler praznovala 75 let; Glej tudi: Mapa 48, Pismo Zimi Vršaj 16.3.1974, »Kar piše Poldka o najinem sektaštvu, ko sva šli k Minki Govekarjevi, je bilo le njeno sektaštvo, ki sem ji kot starejši prepustila besedo a se mi že tedaj ni zdelo prav, da je govorila v imenu KP namesto v imenu OF. Še zdaj jo slišim: Prihajava v imenu Komunistične partije...in še zdaj vidim ubogo Govekarjevo, ki je kar zardela in si živčno segla v lase. Ne vem, ali od strahu ali od groze.«
6. O tem, kako je po drugi svetovni vojni komunistična oblast zavrila emancipacijski potencial žensk in kako »emancipacije niso izvajale ženske same, ampak so jo začeli izvajati drugi« glej: Ule, Mirjana. 1993. »Kontekst ženskih študij v Sloveniji.« V *Od ženskih študij k feministični teoriji*, uredila Eva Bahovec, 119-124. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
7. Volilni zakon, ki ga je 22. avgusta 1945 sprejela začasna ljudska skupščina Demokratične federativne republike Jugoslavije, je določal splošno, enakopravno in neposredno volilno pravico.
8. Med ženskim prebivalstvom je bilo razširjeno nezaupanje do ženskih kandidat, hkrati pa je bila opazna »neumestna skromnost«, ki je omejila možnosti kandidiranja in izvolitev žensk. Tudi na Primorskem, kjer so se ženske množično vključile v osvobodilno gibanje, po

vojni pa kapilarno razvile žensko organiziranost, je bila podpora ženskih kandidatk minimalna (Troha 1999, 44–58).

9. AL. LJU 285, Splošno žensko društvo. Škatla 6. Pravila.
10. NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1432, Fond Erne Muser, I.3. Biografija 29.12.1945
11. NUK, Rokopisni oddelek, Ms 1432, Fond Erne Muser, 1.6. Avtobiografija Erne Muser. Mapa 48, Pismo Vidi Tomšič iz 20.3.1970, »In še »pod črto«: končno je bila tudi tvoja in moja vzornica, a vzorniki in vzornice imajo to slabo lastnost, da človeka prej ali slej razočarajo in se prekucnejo z oltarja, na katerega smo jih postavili.«
12. Do podobnih ugotovitev je prišlo tudi na 4. kongresu Zveze komunistov Slovenije (1959), ko je komunistično politično vodstvo proglasilo žensko vprašanje za splošno družbeno vprašanje in hkrati ugotavljalo, da je bilo v družbi premalo razumevanja za zaposlene ženske, ki so bile pogosto močno obremenjene zaradi slabih stanovanjskih pogojev in nezadostnih socialnih servisov.
13. Erna Muser. 1967. "Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost." *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 8 (1-2): 191-211. Pripravila je *Socializem in osvoboditev žensk: izbor besedil iz Marxa, Engelsa, Bebla, Lenina in drugih*, (1961). Ukvarjala se je z Jenny Marx in Roso Luxemburg.
14. Več o podobnih pobudah v osemdesetih in devetdesetih letih glej: Wakounig, Marija. 2003. "Für Vaterland und Heimat. Frauen in Slovenien 1900-2000." V *Die gläserne Decke. Frauen in Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa im 20. Jahrhundert*, uredila Marija Wakounig, 189-191. Innsbruck, Wien, München, Bozen: Studien Verlag.
15. Omembe vredna so zlasti študije pravnega zgodovinarja Sergija Vilfana ("Ob nekaterih starih ženitnih običajih obsoških in beneških Slovencev." *Slovenski etnograf*, VI-VII, 1953-1954, Ljubljana: Etnografski muzej v Ljubljani, Državna založba Slovenije, 157-195; "Zakonska zveza pri Slovencih v zgodnjem srednjem veku." V *Zbornik znanstvenih razprav*, XL. letnik, Ob 60-letnici fakultete (1920-1980). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna Fakulteta, Ljubljana 1980, 1-27; *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996; *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996).
16. Zgodovina kot narodotvorna veda ostaja nenaklonjena umestitvi žensk v politično zgodovino tudi drugod. Glej: Chaperon, Sylvie. 2001. "Une génération d'intellectuelles dans le sillage de Simone de Beauvoir." *Clio* 13: 99–116; Offen, Karen, Ruth Roach Pierson in Jane Rendall, ur. 1991. *Writing Women's History*. Indianapolis: Indiana University Press, Bloomington.
17. Darja Mihelič, 1978. "Ženska v piranskem območju srede 14. stoletja." *Zgodovinski časopis* 32 (1-2): 23-36. Na straneh iste revije je leta 1989 izšla tudi razprava, "Žena v gospodarstvu od 13. do 18. stoletja", ki jo je Darja Mihelič predstavila na simpoziju v Pratu aprila 1989. V zadnjem desetletju se je Darja Mihelič posvetila sistematičnemu preučevanju položaju žensk v srednjeveški Istri.
18. Podobno so v tematski številki *Časopisa za kritiko znanosti* z naslovom »Očetov delež« (št. 162-163, Ljubljana 1994) izšle študije nezgodovinarjev in nezgodovinarok.
19. Delo so uredile Alenka Šelih, Milica Antić Gaber, Alenka Puhar, Rapa Šuklje in Marta Verginella, izšlo je leta 2007 v Ljubljani pri založbi Tuma.

ARHIVSKI VIRI

NUK, Rokopisni oddelek, MS 1432, Fond Erne Muser
ZAL, LJU 285, Splošno žensko društvo, škatla 6, Pravila.

LITERATURA

- Antić Gaber, Milica. 1999. "Pomen volilne pravice za ženske." V *Naše žene volijo!*, uredila Milica Antić Gaber, 12–19. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
- Antić Gaber, Milica. 2017. "Mapping Women's and Gender Studies in the Academic Field in Slovenia." *CEPS Journal : Center for Educational Policy Studies Journal = Revija Centra za študij edukacijskih strategij* 7 (2): 9–27.
- Antić G., Milica. 1998. *Ženske v parlamentu*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bahovec Dolar, Eva. 2000. "Spremna beseda." V S. de Beauvoir, *Drugi spol*, 2. knj. Ljubljana: Delta.
- Bahovec, Eva in Katja Šetinc. 2006. *Demokracija je ženskega spola. Feministične vaje v slogu*. Ljubljana: Delta.
- Barbič, Ana. 1976. *Ženske v družbenopolitičnem življenju Jugoslavije*. Ljubljana: Marksistični center pri CK ZKS Slovenije, Center za idejno-teoretično delo CK ZK Hrvatske.
- Baskar, Bojan. 1990. "Je možna zgodovina moških?" *Časopis za kritiko znanosti* 18 (135–136): 73–76.
- Beauvoir, Simone de. 1999. *Drugi spol*, 1. Ljubljana: Delta.
- Bernik Burja, Valerija. 2001. *Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bogovič, Lenca in Zoja Skušek, ur. 1996. *Spol: Ž.* Ljubljana: ISH.
- Borovnik, Silvija. 1995. *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
- Boršnik, Marja. 1938. "Cankarjeva pisma urednici Slovenke." *Slovenski jezik* 1: 130–144.
- Boršnik, Marja. 1940. "Slovenka." *Slovenski jezik* 3: 168–181.
- Boršnik, Marja. 1941. "Slovenka." *Slovenski jezik* 4: 87–101.
- Deželak Barič, Vida. 2004. "Politizacija ženske na Slovenskem v času druge svetovne vojne." V *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*, uredil Aleksander Žižek, 317–322. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Drnovšek, Marjan in Drago Bajt, ur. 1995. *Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija.
- Ferenc, Tone. 1985. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*, 1. Knjiga. Ljubljana: Borec in Partizanska knjiga.
- Ferenc, Tone. 1999. "Ženske in volilna pravica." V *Naše žene volijo!*, uredila Milica Antić Gaber, 61–70. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
- Fischer, Jasna. 1984. "Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871–1914." *Prispevki za novejšo zgodovino* 24 (1–2): 11–62.
- Fisher, Jasna, ur. 2005. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Govekar, Minka, ur. 1926. *Slovenska žena*. Ljubljana: Splošno žensko društvo.
- Gruden, Josip. 1955. *Zgodovina slovenskega naroda*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Gržinič, Marina. 2003. "Ženske študije na teritoriju Jugoslavije." *Delta* 9 (3–4): 167–177.
- Jalušič, Vlasta. 1993a. "'Nove demokracije' in 'ženske študije'." V *Od ženskih študij k feministični teoriji*, uredila Eva Bahovec, 107–118. Ljubljana: ČKZ.
- Jalušič, Vlasta. 1993b. *Dokler se ne vmešajo ženske*. Ljubljana: Krt.
- Jeraj, Mateja. 2003a. "Angela Vode." V *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 166–187. Ljubljana: ARS.
- Jeraj, Mateja. 2003b. "Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji." *Arhivi* 26 (1): 161–178.

- Jeraj, Mateja. 2003c. "Minka Govekar." V *Splošno žensko društvo: 1901–1945*, uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 166–187. Ljubljana: ARS.
- Jogan, Maca. 1986. *Ženska, cerkev in družina*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Jogan, Maca. 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kidrič, Boris. 1945. "Govor predsednika narodne vlade Slovenije tovariša Borisa Kidriča na drugem kongresu AFŽ Slovenije v Ljubljani." *Naša žena* 4 (4-5): 49.
- Kos, Leopoldina. 1968. "Nekaj spominov iz mojega življenja." *Idrijski razgledi* 13: 11-17.
- Leskošek, Vesna. 2002. *Zavrtnjena tradicija*. Ljubljana: *cf.
- Mahnič, Anton. 1891. "Kaj piše Marica?" *Rimski katolik* 3: 117–118.
- Mejak, Grega. 2018. Pregled delovanja krajevnih odborov AFŽ v okviru Okrajnega odbora AFŽ Gorica v letu 1950. Seminarska naloga pri predmetu Zgodovina žensk. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Milharčič Hladnik, Mirjam. 1998. "Spol in upor." V Angela Vode, *Spol in upor*, 9-92. Ljubljana: Krtina.
- Milharčič Hladnik, Mirjam. 1995. *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- MŽK. 1932. "Delovni program Belo modre knjižnice." *Ženski svet* 10 (1): 305.
- "Naša organizacija." 1945. *Naša žena* 4 (8): 172.
- Nikolič, Anka. 1929. "Zakaj smo ustanovile Belo modro knjižnico?" *Ženski svet* 7 (8): 243-246.
- Pagon, Neda. 1993. "Kriki in šepetanja." V *Od ženskih študij k feministični teoriji*, uredila Eva Bahovec, 51-58. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.
- Pagon, Neda. 1992. "Plaidoyer za zgodovino žensk." *Zgodovinski časopis* 46 (4): 539-545.
- PH. 1945. "Splošno žensko društvo se je razšlo." *Slovenski poročevalec*, 4.8.1945, 4.
- Renner, Tanja. 1983. *Druženopolitična aktivnost žensk v Ljubljani s posebnim ozirom na spremembe v delovnem času*. Ljubljana: FDV.
- Rossi Doria, Anna. 1990. *La libertà delle donne: voci della tradizione politica suffragista*. Torino: Rosenberg & Sellier.
- Selišnik, Irena. 2017. "Ivanka Anžič Klemenčič od mladosti do 'stare' feministke." V *Slovenka prvi ženski časopis (1897-1902)*, uredila Marta Verginella, 27-37. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete.
- Stupanova, Milica. 1931. "Nadvladje moškega in ženskega spola v zgodovini naroda." *Ženski svet* 9:180-182, 216-218, 267-269.
- Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. 2008. *Slovenska zgodovina*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Troha, Nevenka. 1999. "Vstop Primork v politiko." V *Naše žene volijo!*, uredila Milica Antić Gaber, 43-60. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
- Vode, Angela. 1934. *Žena v sedanji družbi*. Ljubljana: Žena in dom.
- Vodopivec, Peter. 1994. "Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje." *Zgodovina za vse* 1 (2): 20-44.
- "Volile smo." 1945. *Naša žena* 4 (8): 148.
- ZP. 1937. "Zgodovinski razvoj slovenske ženske knjige." *Ženski svet* 15 (7): 140-148.

Marta Verginella je redna profesorica na Filozofski fakulteti UL, Oddelek za zgodovino. E-naslov: marta.verginella@ff.uni-lj.si.

Irena Selišnik je docentka na Filozofski fakulteti UL, Oddelek za zgodovino. E-naslov: irena.selisnik@ff.uni-lj.si.